

Sulitjelmaaffæren 1918

Av John Strøm.

3-400 soldater i Sulitjelma etter at arbeidere to dager tidligere hindret politiet i å arrestere militærnektøren, Johan Medby. Her er soldater og politi oppmarsj. Arbeiderbevegelsens arkiv og bibliotek.

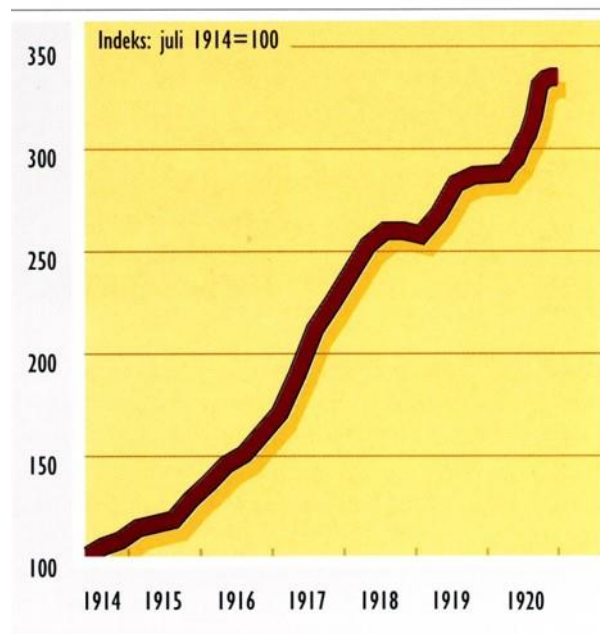
Natten til 15. april 1918 glir 4 skip rolig inn Saltenfjorden. Ett av skipene seiler inn til Rognan for å «vokte» lensmannen der. De tre andre; «Aafjord», «Erling Jarl» og «Farm» ankrer opp ved Finneid kai i Fauske. Om bord er det 340 soldater, masse våpen, komplett mannskap til båt og jernbane. Målet er å innta gruvebyen, ta over kontrollen av all kommunikasjon mellom Finneid og Sulitjelma, og arrestere personer med oppviglerske eller revolusjonære tanker. Først og fremst hovedpersonen Johan Medby, men også arbeidere i Sulitjelma som hadde hjulpet han. Forbrytelsen; militærnektelse og bråk mot myndighetspersoner.

For å forstå bakgrunnen for disse dramatiske hendelsene må en først gå tilbake i tid og se litt på nasjonale og internasjonale hendelser.

Verdenskrig og revolusjon, dyrtid og antimilitarisme

1. verdenskrig startet i 1914. Norge var nøytralt, det vil si at de ikke deltok i krigshandlingene. Landet ble allikevel trukket inn i krigen da Tyskland fra januar 1917 erklærte uinnskrenket ubåtkrig mot alle land som forsøkte å frakte forsyninger til Storbritannia. Norske frakteskip ble senket både før og særlig etter økning i ubåttaktiviteten og mange sjøfolk omkom. Dermed opplevde nordmenn en sterk nedskjæring av forsyningene til landet. Varene steg dramatisk i pris mens lønningene sto stille eller gikk ned. Det ble både «dyrtid» og en tidlig «jappetid» med den følge at konflikten mellom «vanlige» arbeidsfolk og de rike økte dramatisk.

Prisene på matvarer økte mere i Norge enn i Danmark og Sverige fra 1914 til 1917. Indeksen for matvareprisene steg også ekstra i 1917; fra 180 i mars 1917 til 230 i november samme år, på samme tid som reallønna gikk ned fra 100 i 1914 til 77 i 1917.(fra Askerøi 1970). Utrolig nok var det høykonjunktur og full sysselsetting, mange fikk seg jobb, men til svært lav lønn.(23 % lavere i 1917 enn i 1914). Arbeiderne krevde at noe måtte gjøres for å avhjelpe den direkte nøden som bredte seg. Det ble gjennomført en suksessfylt en dags demonstrasjonsstreik.

Prisstigning i perioden

De kravene som ble fremmet i forbindelse med demonstrasjonsstreiken var fremsatt av AP og AFL(Arbeidernes Faglige Landsorganisasjon, nå LO) i fellesskap. Både partiet og organisasjonen hadde på denne tiden en reformistisk, nærmest borgerlig ledelse. Etter demonstrasjonsstreiken imøtekom den borgerlige regjeringen på langt nær de krav som var fremsatt.

På forhånd var det vedtatt at hvis en ikke fikk gjennomslag for de fremsatte krav skulle man innkalle «til en almindelig arbeiderkongres». Kongressen skulle få folk fra grunnplanet i organisasjonene til å drøfte om det skulle gjennomføres en generalstreik. I Martin Tranmæls fravær avlyste dyrtidskomiteen, bestående av reformistiske ledere fra parti og fagbevegelse, arbeiderkongressen og avviste også et vedtak om en militærstreik. Dette ble det sterke reaksjon på i grunnplanet i de to organisasjonene. Avisen «Klassekampen» krevde før avlysningen av kongressen at den måtte samles, og det måtte opprettes arbeiderråd – inspirert av rådene i Russland. Rådene skulle være en grasrotpressgruppe mot myndighetene for å få fremmet radikale vedtak.

Det var et opprør på gang i Arbeiderpartiet og Fagbevegelsen. Dette opprøret var ledet av «Norges Sosialdemokratiske Ungdomsforbund», «Fagopposisjonen» og andre radikale krefter. Disse organisasjonene virket innad i arbeiderbevegelsen, de ville ikke danne nytt parti eller ny fagorganisasjon. De så at den gamle ledelse ikke var i kontakt med de rådende forhold i landet. De ville revolusjonere parti og fagbevegelse slik at politikken reflekterte forholdene i samfunnet. «Fagopposisjonen» hadde siden 1911, med utgangspunkt i fagbevegelsen i Trøndelag, jobbet for å dreie AP og fagbevegelse i en mere radikal retning. Lederen var Martin Tranmæl. De tok makta ved landsmøtet i 1918.

Antimilitarismen sto sterkt i arbeiderbevegelsen helt fra partiets dannelse i 1890-årene. Motstanden mot militæret fortsatte under 1. verdenskrig, den styrket seg frem mot 1917. Regjeringen foreslo en sterk økning av bevilgninger til militæret. Arbeiderne syntes det var galskap å bruke masse penger på våpen når folk sultet. De ville heller ha «dyrtidstillegg» i lønna for å bøte på den nøden som rådde blant det arbeidende folk. De ville også at AP skulle vedta almen militærstreik på programmet, som vi så skjedde ikke dette.

Ungdomsforbundets brevmerke fra 1914 med det brukne gevær, i usensurert og sensurert utgave.

Kravet om en antimilitaristisk aksjon var nært knyttet til kravet om et dyrtidstillegg. Fikk man ikke det og det ble en generalstreik regnet man det som høyst sannsynlig at regjeringen kom til å kalle inn militære tropper for å roe ned gemyttene eller utføre streikebryterarbeid slik at den gode fortjenesten for de rike ble opprettholdt. I årene før 1917 var så langt militæret brukt mot arbeidere på Kongsberg, i Skien, i Bergen, på Rjukan og på Spitsbergen (Svalbard)(Askeröi 1970)

Kampen om Dyrtiden, og militærstreiken hadde en sentral plass i Tranmæls kamp om makten i Arbeiderpartiet. Måten dyrtidsaksjonene ble avvirket på var sentrale i opposisjonens nye linje, og sentrale i opptakten til Sulitjelmaffæren i 1917 og hendelsene i Sulitjelma i 1918;

troen på kraften på den Direkte Aksjon. Inspirert av utviklingen i Russland, Ungdomsforbundet, det amerikanske IWW (som inspirerte Tranmæl), Fagopposisjonen osv skulle arbeiderne overraske borgerskapet med en kraftig, godt iscenesatt markering og ikke vente på at den skulle treneres – og svekkes – ved å gå veien gjennom alskens organer.

Det er i ly av dette man må forstå hendelsene på Drevjemoen i 1917 og i Sulitjelma i 1918.

Drevjemoen 1917

Ovenfor har jeg vist at det lenge hadde vært en sterk motstand mot militæret i arbeiderbevegelsen. Ekstra sterk var denne motstanden i Nord-Norge. Peder Kaasmoli, daværende redaktør i avisa «Nordlys» ga en versjon av denne motstanden i sin forsvarstale i Høyesterett. Han var tiltalt for å ha skrevet en «militærnektervennlig» artikkel i 1917:

«Den antimilitaristiske bevægelse i Nordnorge, den er, mine herrer, født i fiskerbaaten, i fiskernes fattige hjem naar familien drøftet hvordan de skulle klare det naar ældstegutten,..., skulle ind til moen og far skulde stræve alene...»

«Den antimilitære bevægelse begyndte samtidig med vernepligtens indførelse inordnorge der saavidt jeg ved fandt sted i 1898. Den har øket gjennom tiårene.»

Motstand på grunn av behov for arbeidskraft i landbruket er en av forklaringene, Johan Medby sier selv dette om bakgrunnen for aksjonen i en artikkel i «Arbeidsmanden» nr 2/3 1948:

«Krigen (1. verdenskrig) avslørte brutalt de militaristiske og imperialistiske kreftenes skjendige spill ... I Sulitjelma, på Kirkenes og andre anlegg var ideene til den revolusjonære ungdomsrørsla og fagopposisjonen fast forankra Det gikk et vekkelsens vårvær over hele landet, men mest i Nord-Norge. «Det avbrukne gevær» ble tidens symbol ... Det var ingen «forsvarsnihilisme», men en naturlig klassebetont reaksjon mot et militærvesen som var et ensidig redskap i den herskende klassens hånd. Både i ord og gjerning gjorde borgerskapet det klart for alle og enhver hva militæret skulle brukes til her i landet.

Det var mot «den indre fiende», og fienden var arbeiderklassen.»

I 1917 var rekruttene fra Salten, Rana og Vefsn innkalt til 90 dagers rekruttskole på Drevjemoen med oppmøte 17. mai. 15. mai plukket båten opp rekruttene i Saltdal, Fauske og Bodø. Før båten dro hadde det vært møte på Rognan hvor man hadde uttrykt sterk motstand mot militæret, men vedtatt at man skulle reise nedover og heller vise en samlet motstand på selv Drevjemoen.

Fra Drevjemoen

Vel framme i Mosjøen den 17. mai vasset rekruttene i høy snø derfra og opp til Drevjemoen. Brakkene de skulle bo i var kalde og de første timene ble brukt til å fottrakke plassen i leiren.

Ifølge Medbys artikkel i «Arbeidsmanden» samlet flere hundre mann seg til en revolusjonær demonstrasjon samme kveld. De startet med å gå vekk fra leiren i retning Mosjøen. Så slitne som de var etter dagens aktiviteter ble «rømningsforsøket» snart oppgitt. Etter dette fortsatte den antimilitære agitasjonen i leiren, det ble dannet en «aksjonskomite», delt ut flyveblader og vedtatt en demonstrasjon 19. juli. Da gikk man i demonstrasjonstog med gevær påsatt bajonett, sang «Internasjonalen» og andre revolusjonære sanger til befalets forferdelse. De vettskremte offiserene kom ikke til ordet; slagordene «Ned med militarismen» og «Leve revolusjonen» ljomet. Til slutt ble det ro i leiren.

Roen varte ikke lenge. Etter en tid ble rekruttene innkalt til forhør hos kompanisjefen. De mest aktive ble peilet inn, noe som førte til at Johan Medby og andre ble innkalt til militær forhørsrett. Medby ble først dømt til «kakebu» på over 20 dager på Drevjemoen før han ble overført til Bodø kretsfengsel. Etter en tid måtte han tilbake til Drevja for dom i krigsretten. Der ble Johan Medby dømt til 5. mnd fengsel. 34 andre soldater fikk fra 20. dager opp til 5 mnd. En annen soldat fra Rana, Martin Olsen, fikk også max straffen på 5. mnd. Etter dommen slapp de dømte fri i påvente av soning.

ARBEIDSMANDEN

Vel hjemme fra Drevja fikk soldatene skryt for sine handlinger fra sine meningsfeller. Søndre Saltens kretsparti (av AP) vedtok at noen soning for Medby sin del skulle «hindres med alle til rådighet stående midler». Mens Medby ventet på innkalling til soning tok han i januar 1918 seg arbeid i Sulitjelma; på «Hanken».

Etter en tids jobbing fikk han brev med innkalling til Bodø kretsfengsel.

Sulitjelma tar saken

Hendelsene på Drevjemoen og dommene som kom i kjølvannet var godt kjent i Sulitjelma. Arbeiderne støttet Medby, de visste også om innkallingen til soning, den var et hett diskusjonstema på arbeidsplassene rundt om i gruvebyen. Det er verd å merke seg at selv om det var en bedrift, Sulitjelma Gruber, så var det på det meste 10 forskjellige arbeidsplasser på stedet. Hver arbeidsplass hadde sin fagforening som igjen var innmeldt i det Stedlige Styre, senere Samorganisasjonen. I ettertid sa Medby selv at han var innstilt på å dra inn og sone straffen, men arbeiderne ville det annerledes. I et møte mellom et representativt utvalg av tillitsvalgte vedtok man å NEKTE Medby å sone dommen. Ifølge mange kilder ble dette vedtaket først fattet av ungdomslaget «Brandfaklen». Det ble sendt et skriv til politimesteren i Bodø om vedtaket. Et masse møte med 550 arbeidere 3. februar støttet vedtaket og brevet som var sendt.

Over nyttår møtte lensmannen i Fauske opp med et par medhjelpere for å arrestere Medby. De ble sendt ned med uforrettet sak med henvisning til vedtaket om at arbeiderne ikke ville

utlevere Medby. I mars dukket selveste politimesteren i Bodø opp. Med seg hadde han 5 medhjelpere som var bevæpnet. De dro opp til Hanken og arresterte Medby. Han fulgte godvillig med. Arrestasjonen ble straks kjent i hele gruvebyen, arbeidet stoppet opp og arbeiderne møtte opp for å hindre politimesteren å ta med seg Medby. Ifølge Kåre Odlaug beregnet politimesteren i Bodø at det var ca. 4-500 ved Sandnes og ca. 1000-1200 ved Furulund. I tumultene mellom Sandnes og Charlotta tvang forsamlingen Medby bort fra det bevæpna politiet, avvæpnet dem og fjernet epålettene fra uniformene. Nå var det arbeiderne som holdt politiet i «varetekt» til det ble kjørt fram et ekstratog. Med det ble politiet sendt tilbake med uforrettet sak. I Sulitjelma var det «jubel og høy stemning» ifølge Medby i «Arbeidsmanden» i 1948

Ivar Orestad, en av politimennene som var med på aksjonen, sa i en bok han ga ut sammen med to kollegaer i 1959 at angrepet var dramatisk. De fikk tak i Medby uten problem oppe ved Hanken, men de la merke til en del finlendere der som «..hadde det travelt med å slipe knivene sine. Og for hver og en ... gnislet han mellom tennene: «Satana Bergola, Satana Bergola». Om det var disse bemerkningene som gjorde at 13 finnlendere ble utvist etter militærets ankomst i 1918 er usikkert. Politimennene føler seg truet og var glade for at de kom seg uskadet fra stedet.

Etter denne hendelsen gikk livet i Sulitjelma videre. Nå sier en del litteratur at lite skjedde før militæret kom. Ifølge et brev fra formannen i Norsk Arbeidsmands Forbund(NAF) sitt Stedlige Styre til Arbeidsmandsforbundet i Kristiania var det skjedd mye. Brevet var sendt 24/4-1918 og er i Arbeiderbevegelsens arkiv i Oslo.

«I mellomtiden blev hær sat forhørsret i sakens anledning og der blev indstævnet 40 mand som alle møtte og avgav forklaring og ikke en eneste mand tenkte paa at hindre retten sitt arbeid og alt gik sin vante gang i Sulitjelma.»

«Der kom et telegram til ordføreren fra Amtmanden om at sammenkalde et masse møte i Sulitjelma for at formane arbeiderne til lydighet mod loven. Dette møte blev avholdt og man mente der ikke at modsette sig loven i anden form en som militærlov. Ordføreren og Viseordføreren skulde da utarbeide en framstilling til amtmanden, og vi trodde ikke at vi skulde faa militær hit, da allerede forhørsret var sat i saken(s) anledning.»

Dette brevet slår fast at arbeiderne hadde respekt for lov og orden, de ville bare ikke godta en dom av en militær domstol.

Det er mulig at en av grunnene til at militæret allikevel kom var at arbeiderne i Sulitjelma var blitt ytterligere radikaliseret i løpet av 1917/1918. Inspirert av Den Russiske Revolusjon hadde man dannet arbeiderråd i alle fagforeninger over hele Sulitjelma. I første omgang skulle man sikre matforsyningen til arbeiderne på stedet. Man valgt også 2 representanter til Landsmøtet i arbeiderrådene i mars. Lars Næss fra Rognan ble der valgt inn i landsstyret. Den massive støtten arbeiderrådene fikk sendte nok et signal til myndighetene om at svært radikale tanker rådde på stedet.

I april 1918 skjønnte man at noe var på gang. Telefonforbindelsen ble brutt, det ble brevsensur. Bare en melding kom frem til baker Oscar Ripnes på Kooperativen. Martin Tranmæl, redaktør i avisa «Ny Tid» meldte at militæret var på vei fra Oslo til Trondheim. Det ble heftige demonstrasjoner i Trondheim mens de militære fartøyene lå der. Man regner at ca 30000 arbeidere demonstrerte mot militæret. Skipene nådde frem til Finneid natt til mandag 15. april.

Reidar Hernes, en bodømann som i 1918 var på befalsskolen i Harstad og ble med på turen til Sulitjelma, fortalte i «Nordlandsposten» i 1968 om hendelsen. Han hevder at det var 480 personer totalt som var med på ekspedisjonen. Her tar han nok sterkt i, ca 380 er vel nærmere sannheten. Militæret var et gardekompani, noen fra befalsskolene i Trondheim og Harstad, mannskaper som kunne betjene ferge og tog, samt politifolk fra Oslo. Troppene var ledet av Heyn van Kervel Kjerulf.

Om bord på båten inn til Finneid ble det tatt inn 14-15 mitraljøser, ammunisjon og annet utstyr. Det ble fortalt at all arrestasjon skulle foretas av politiet, militæret skulle være med for å se til at arrestasjonene kulle skje.

Troppen nådde Sulitjelma sent på kvelden 15. april. De fant ikke Johan Medby. Han var på forhånd dratt på ski til Siriheim i Saltdal sammen med en annen kamerat, Martin Olsen, fra hendelsene på Drevjemoen. Der ble de en tid før de ble arrestert og sendt direkte til Bodø med det skipet som skulle passe på lensmannen i Saltdal. Sulitjelma ble beleiret, politifolkene som var støttet av de militære tropper arresterte 21 arbeidere, 13 finner og en del andre utenlandske arbeidere.

Sulis-karene som ble dømt i Lagmannsretten i Bodø 1916. Bildet viser følgende: Øverste rekke fra venstre: Hilmar Hjemås, John Kristoffersen, Hilmar Vatnan, Paul Pettersen, Vognild, Ole Edvardsen, Martin Meisfjord, Isak Laksåbakk. Nederste rekke: Eivind Larsen, Johan Thoresen, Justin Rødås, Johan Medby, Bernhard Nymo, Adolf Bentsen og Reidar Karlsen. Bildet er hentet fra Nordlands Framtid.

Utlendingene ble utvist, Medby sendt til Kabelvåg hjelpefengsel i Lofoten. Etter 3 måneders på ordinær fangekost fikk han omgjort de resterende 2 månedene til 20 dagers «vann og brød». Av de 14 tiltalte i Sulitjelma ble 3 frikjent, 2 fikk 60 dagers fengsel, 1 fikk 50 dager, resten fra 36 dager til 30 dagers fengsel. Straffen deres ble sonet i Bodø kretsfengsel.

I en noe syrlig kommentar i «Nordlands Social-Demokrat» sies det om arrestasjonene:

«21 mann ble arrestert og transportert til Bodø kretsfengsel. Mange av dem tilhørte organisasjonens beste folk. Verket feirer nu sine store triumfer i ly av bajonetspidserne. Man har bare at peke ut de mest brydsomme, og man blir kvit dem paa en meget letvindt måte»

Hvor mange som man på denne måte ble kvitt under aksjonen er usikkert.

Militærets aksjon i Sulitjelma viste at arbeiderne hadde rett i sin oppfatning av at militæret skulle brukes mot aktivister i arbeiderbevegelsen hvis de truet den rådende samfunnsorden. Staten gjenvant autoritet, men arbeidernes skepsis til militærvesenet ble nok heller styrket med aksjonen enn svekket. Sulitjelmaaffæren viste også at ifølge myndighetene skulle respekten for den militære straffelov bevares på lik linje med den sivile. Sulitjelmaarbeiderne

hadde latt seg avhøre og formant til ro av myndighetene med ett unntak; de respekterte ikke militær rett. Det førte til at de fikk sitt samfunn inntatt av militære tropper.

La oss avslutte med Johan Medbys egne ord om affæren:

«Jeg ser ingen grunn til å distansere meg fra det som skjedde i Sulitjelma våren 1918. Disse hendelsene ... vil for meg alltid stå som et eksempel på sunn og helhjertet arbeidersolidaritet i ei tid som var preget av krig og dype sosiale motsetninger ... -et fulltonende uttrykk for den samme solidaritetsånd som manifesterte seg ved det historiske møtet på Langvassisen elleve år tidligere.»

Kilder:

Diverse artikler av Johan Medby, Arbeiderbevegelsens historie i Norge, bind 2, Kåre Odlaug: Sulitjelma og Sulitjelma-affæren, Brenne, Høiberg, Orestad; Erindringer av tre politimenn gjennom 50 år (1959), Jan E. Askerøi: Dyrtidsaksjonen og striden omkring den(1970), John Strøm: Sulitjelmaaffæren 1918(1983)